

dr hab. Tomasz Czapiewski, prof. US
Instytut Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie
Uniwersytetu Szczecińskiego

Szczecin, 6 września 2023 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Ryszardy Formuszewicz
“Stanowisko Alternatywy dla Niemiec
wobec integracji europejskiej w latach 2013-2019”
przygotowanej pod kierunkiem prof. dra hab. Krzysztofa Malinowskiego
na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Uwagi wstępne

Rada Naukowa Dyscyplin nauki o polityce i administracji oraz nauki o komunikacji i mediach Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wyznaczyła dra hab. Tomasza Czapiewskiego, prof. US do oceny rozprawy doktorskiej w zakresie nauk o polityce i administracji mgr Ryszardy Formuszewicz pt. “Stanowisko Alternatywy dla Niemiec wobec integracji europejskiej w latach 2013-2019” na podstawie art. 179 ust. 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 roku przepisy wprowadzające ustawę - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2019 r. poz. 1669) oraz § 6 rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora. O powyższym poinformowano pismem Przewodniczącego Rady Naukowej Dyscyplin nauki o polityce i administracji oraz nauki o komunikacji i mediach UAM prof. dr hab. Andrzeja Stelmacha z dnia 12 lipca 2023 r.

Zgodnie z przepisami rozprawa doktorska, przygotowywana pod opieką promotora powinna stanowić oryginalne rozwiązanie problemu naukowego lub oryginalne rozwiązanie problemu w oparciu o opracowanie projektowe oraz wykazywać ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie naukowej, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Z powyższego można więc wysnuć trzy podstawowe kryteria, które stanowić będą ramy oceny przedłożonej rozprawy doktorskiej.

Struktura pracy

Praca ma charakter kompletny, co należy rozumieć dwojako – znalazły się w niej zagadnienia konieczne dla osiągnięcia zamierzonych celów badań i umiejscowienia rozważań naukowych w tematyce zakreślonej w tytule, ale nie znalazły się zarazem fragmenty niepotrzebne, zbędne, bez związku z pozostałymi i nieprzydatne do realizacji celów pracy, co należy docenić, zwłaszcza z perspektywy recenzenta i czytelnika.

Rozprawa na 266 stronach obejmuje wstęp, osiem rozdziałów, podsumowanie, a także wykaz skrótów, bibliografię podzieloną na: Dokumenty, akty prawne; Programy, dokumenty i publikacje partyjne; Bazy danych; Monografie i prace zbiorowe; Leksykony, podręczniki i encyklopedie; Artykuły naukowe, rozdziały w monografiach naukowych, recenzje; Opracowania analityczne (ośrodki analityczne, fundacje, think thanki); Strony internetowe, a także spisy: treści, tabel, wykresów i diagramów.

Rozdział I jako jedyny ma mocno teoretyczny charakter i dobrze wypełnia rolę postawioną przez autorkę, tzn. „krytyczny przegląd propozycji konceptualizacji stosunku do integracji europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem partii politycznych”. W tym rozdziale można byłoby mocniej zaakcentować, które z definicji eurosceptycyzmu autorka przyjmuje jako fundamentalne przy późniejszej analizie partii z tej perspektywy. Rozdział II buduje kontekst badań nad AfD poprzez analizę niemieckiego systemu partyjnego i ukazanie jego specyfiki. Rozdział III to swoista analiza przypadku, opis, w pewnym sensie pasjonujący, procesu tworzenia i rozwoju AfD. Należy tutaj docenić, że autorka również tutaj zrealizowała swoje zamierzenia i nie ograniczyła się tylko do funkcji deskryptywnej, ale umiejscawia zdarzenia w kontekście procesów stanowiących fundament problemu badawczego. Rozdział IV rozpoczyna najbardziej interesującą badawczo część dysertacji, obejmując analizę treści programów wyborczych AfD do Parlamentu Europejskiego w latach 2014 i 2019 w zakresie diagnozy problemów UE w wymiarze politycznym, ekonomiczno-społecznym oraz społeczno-kulturowym, a także postulaty na przyszłość. Rozdział V wyjaśnia kwestie orientacji ideologicznej na osi lewica-prawica uwzględniając deklaracje liderów, opinie ekspertów i profil wyborców. Tutaj podstawą rozważań naukowych były dane zastane. Za bardzo wartościowy należy uznać rozdział VI, gdzie doktorantka z dużą dojrzałością wykazuje związki między postawą wobec integracji europejskiej a populizmem AfD. W rozdziale VII w podziale chronologicznym na okres pozaparlamentarny oraz parlamentarny badano zjawisko instrumentalizacji kwestii związanych z krytyką UE w działalności opozycyjnej AfD. W mojej opinii dla zrozumienia fenomenu AfD wiele wnosi rozdział VIII, zwłaszcza te fragmenty dotyczące współpracy (lub jej braku) z innymi partiami politycznymi w obrębie PE. W tym

samym rozdziale znalazły się rozważania dotyczące weryfikacji faktu pojawienia się nowej linii podziału socjopolitycznego w Niemczech wokół kwestii integracji europejskiej. Swoista heterogeniczność tego rozdziału jest konsekwencją opisywanej niżej „podwójnej” hipotezy.

Wstęp rozprawy jest kompletny i syntetyczny, obejmując wszystkie elementy właściwe dla tej części dysertacji i należy ocenić go pozytywnie merytorycznie. Umieszczono w nim takie części jak uzasadnienie wyboru tematu, problem badawczy, cel pracy, ujęcie teoretyczne (lakońskie, ale rozwinięte później szerzej w rozdziale I), teza i hipotezy, ramy chronologiczne pracy, materiały źródłowe, metody badawcze, struktura pracy, przegląd literatury przedmiotu oraz podziękowania. Doktorantka skutecznie przekonuje do wagi i aktualności podjętego tematu. Alternatywę dla Niemiec (Alternative für Deutschland, AfD) można uznać za egzemplifikację zmian w systemie politycznym Niemiec oraz na całym kontynencie europejskim. Bardzo ciekawym rozwiązaniem było połączenie w badaniu dwóch perspektyw – kategorii partii eurosceptycznych oraz prawicowego populizmu. W mojej opinii pozwala to na lepsze wyjaśnienie istoty zjawiska jakim jest rozwój AfD. Można podpisać się pod stwierdzeniem uzasadniającym wybór tematu pracy, że „przemiana niemieckiego systemu partyjnego w połączeniu z włączeniem kwestii integracji europejskiej do rywalizacji politycznej będzie oddziaływać na politykę europejską Niemiec zarówno w krótkiej, jak i długofalowej perspektywie”. W podrozdziale „Problem badawczy” doktorantka przedstawia przekonujące uzasadnienie wyboru tematu wobec istnienia luki w stanie badań, odwołując się w szczególności do pojęcia eurosceptycyzmu oraz areny politycznej Parlamentu Europejskiego.

W tym miejscu można także wyluskać trzy następujące pytania badawcze:

- jak przesunięcie się partii na osi rywalizacji politycznej coraz bardziej na prawo od centrum wpływało na stanowisko wobec integracji europejskiej?
- czy kontestacja UE przez AfD jest konsekwencją kształtującego się coraz wyraźniej profilu ideologicznego, czy też odzwierciedla w większym stopniu przyjętą w partii strategię wobec konkurentów politycznych?
- czy eurosceptyczny kurs AfD jest przejawem kształtowania się nowej samodzielnej osi podziału politycznego w rywalizacji niemieckich partii?

W podrozdziale „Teza i hipotezy” wymieniono jedną tezę i sześć hipotez. Teza, którą autorka rozumie jako myśl przewodnią pracy, została sformułowana w następujący sposób: „[w] ramach ewolucji ideowo-programowej, jaką AfD przeszła w latach 2013-2019 nastąpiła intensyfikacja kontestowania Unii Europejskiej przez tę partię, wynikająca zarówno

z radykalizacji ideologicznej, jak i ze względów strategicznych rozumianych jako działanie w celu zaanektowania części agendy politycznej, pasywnie traktowanej przez konkurencję”. Hipotezy są odpowiednio powiązane z tezą główną i korespondują ze strukturą pracy. Pozytywnie należy ocenić umieszczenie przy hipotezach mierników (jeden lub dwa do każdej hipotezy). W praktyce można mówić nawet o siedmiu hipotezach - w ostatniej hipotezie wyróżniono w rzeczywistości dwie. Owa dodatkowa hipoteza jest na tyle istotna i zarazem odrębna od pierwotnie wymienionej w punkcie szóstym, że moim zdaniem zasadne byłoby wyodrębnienie jej w postaci oddzielnej, siódmej hipotezy.

Jeżeli sformułować zalecenia odnośnie do wstępu, to obecne w nim omówienie zagadnień metodologicznych jest dość skromne i nie do końca spójne. W granicach jednej strony rozprawy doktorantka wskazuje na następujące metody badawcze: analiza treści dokumentów, obserwacja, metoda historyczna, metoda systemowa średniego rzędu, metoda klasyfikacji, analiza jakościowa oparta na badaniu treści dokumentów programowych, analiza przyczynowa, metoda triangulacji. Lakoniczność tego fragmentu i niewielka liczba odniesień literaturowych powodują, że powstają wątpliwości, być może niesłusznie, czy doktorantka zbyt wąsko rozumie pojęcie analizy/badań jakościowych, jaka jest relacja między analizą treści dokumentów a analizą jakościową opartą na badaniu treści dokumentów programowych, co autorka rozumie pod bardzo ogólnym terminem analizy przyczynowej i czy możemy uznać metodę klasyfikacji za metodę badawczą powszechnie przyjętą w naukach politologicznych.

Warto byłoby to zagadnienie rozwinąć szerzej w tym miejscu, zwłaszcza że na pozytywną ocenę zasługuje późniejszy dobór metod i technik badawczych oraz ich zastosowanie w celu weryfikacji postawionych hipotez badawczych. Metody te zostały nie tylko właściwie dobrane, ale także odpowiednio wykorzystane do omawianych kwestii. Doktorantka bardzo sprawnie i rzetelnie posługuje się metodologią właściwą dla badań politologicznych. Tym bardziej pożądane byłoby szczegółowe uzasadnienie doboru metod we wprowadzeniu i przyporządkowanie do badań określonych elementów problemu badawczego.

Ramy chronologiczne pracy zostały określone na lata 2013-2019, co autorka przekonująco uzasadnia.

Baza źródłowa

Bazę źródłową pracy należy ocenić bardzo pozytywnie. Kwerenda literatury naukowej była bardzo szeroka, dotyczyła zarówno opracowań w języku właściwym dla badanego państwa, ale także języka angielskiego oraz w języku polskim. Docenić należy ten ostatni

element, gdyż nierzadką praktyką jest w polskiej nauce przy badaniu zagranicznych systemów politycznych i jego składowych odwoływanie się wyłącznie do źródeł obcojęzycznych, bez choćby wzmiankowego uwzględnienia wcześniejszych publikacji innych polskich badaczy. Docenić również należy szerokie uwzględnienie badań na dokumentach źródłowych, a nie ograniczenie się do analiz wtórnych. Poza imponującą liczbą pozycji naukowych szeroko wykorzystywane w pracy są programy partyjne, dokumenty urzędowe, bazy danych i opracowania analityczne.

Można wskazać jednak kilka publikacji, w szczególności anglojęzycznych, które w mojej opinii mogły zostać uwzględnione z dodatkową korzyścią dla pracy. W pierwszym rzędzie przychodzi tu na myśl praca autorstwa Kaia Arzheimera, Carla C. Berninga, *How the Alternative for Germany (AfD) and their voters veered to the radical right, 2013–2017*, opublikowana w jednym z ważniejszych czasopism w subdyscyplinie: "Electoral Studies" w 2019 r.¹ Badacze wykorzystując dane pochodzące z German Longitudinal Elections Study (GLES) z lat 2013–2017, doszli do konkluzji zbliżonych do autorki rozprawy, wskazując, że AfD przeszła w badanym okresie przemianę, zmieniając profil ideologiczny, ogólne poglądy prawicowe i negatywne nastawienie do imigracji stały się główną motywacją do głosowania na AfD, co zbliżyło profil wyborcy partii do innych europejskich wyborców radykalnej prawicy.

Można też wspomnieć o tekście L. Constantina Wurthmanna, Stefana Marschalla, Vasiliki Triga, Vasilisa Manavopoulou, *Many losers—one winner? An examination of vote switching to the AfD in the 2017 German federal election using VAA data* z czasopisma "Party Politics"², gdzie wykorzystując dane z aplikacji Voting Advice zbadano na poziomie elektoratu sukces wyborczy AfD z 2017 r. Stwierdzono, że natężenie postawy antyimigracyjnej oraz postawy eurosceptycznej były głównymi czynnikami motywującymi do głosowania na AfD. Co więcej, wskazano, że niezgodność między wyborcami a ich poprzednią partią (np. CDU) w sprawie imigracji i polityki związanej z UE sprzyjała zmianie preferencji wyborczej na AfD.

Inspirujące mogłyby być ustalenia Charlesa Leesa ujęte w tekście *The 'Alternative for Germany': The rise of right-wing populism at the heart of Europe* opublikowanym w czasopiśmie "Politics"³ (w dysertacji są odniesienia do jego znacznie wcześniejszych prac,

¹ K. Arzheimera, C.C. Berning, *How the Alternative for Germany (AfD) and their voters veered to the radical right, 2013–2017*, "Electoral Studies" 2019, nr. 60,

² L.C. Wurthmann, S. Marschall, V. Triga, V. Manavopoulos, *Many losers—one winner? An examination of vote switching to the AfD in the 2017 German federal election using VAA data*, "Party Politics" 2021, nr 27(5), s.870-882.

³ C. Lees, *The 'Alternative for Germany': The rise of right-wing populism at the heart of Europe*, "Politics" 2018, nr 38(3), s. 295-310.

jeszcze sprzed początku ram czasowych pracy). Lees bezpośrednio odnosi się do głównego problemu badawczego podejmowanego w dysertacji wskazując na trudność z rozróżnieniem na poziomie analitycznym między eurosceptycyzmem a populizmem w kontekście niemieckiej polityki. Lees wnioskuje, że to rozmycie stało się większe wraz z rozwojem profilu ideologicznego AfD, co zdaniem autora artykułu unaocznili relacje z antyislamskim ruchem Pegida oraz łączenie kwestii europejskiej z obawami przed imigracją. Przy tej ostatniej obserwacji nasuwa się bardziej generalna refleksja, skierowana także do środowiska naukowego i komentariatu, czy zbyt łatwo nie pozwolono na utrwalenie tego właśnie fałszywego utożsamienia integracji europejskiej z imigracją, w szczególności pochodzącej z krajów islamskich.

Uwagi ogólne i szczegółowe

Docenić należy, że doktorantka nie zatrzymuje się na przedstawieniu faktów i poglądów, ale koncentruje się na aktywności badawczej, dzięki wykorzystaniu dorobku teoretycznego nauki szukając związków, zależności przyczynowych i wniosków. Formułowane oceny są prezentowane w sposób właściwy dla świata nauki, niekategoryczny, odpowiednio złożony i uargumentowany.

Kwestie, które podejmowała autorka, jak wiele w zakresie nauk o polityce i administracji, mogą budzić kontrowersje, ale udało się zachować w pełni obiektywizm badawczy oraz dystans poznawczy.

Docenić należy pracę w szczególności za rzetelne i wnikliwe przeprowadzenie analizy w precyzyjnie określonym i konsekwentnie utrzymywanym zakresie. Doktorantkę wyróżniają wysokiej klasy umiejętności analityczne, co efektywnie wykorzystuje w prowadzonej pracy badawczej.

Bardzo dobrym pomysłem badawczym było oparcie jednego z rozdziałów o nie do końca upowszechnioną w Polsce bazę CHES (Chapel Hill Expert Survey). To ciekawe źródło wiedzy, także możliwość porównań partii politycznych w poszczególnych krajach, w kwestiach ideologicznych, politycznych czy stosunków międzynarodowych. Podobnie pozytywnie moim zdaniem należy ocenić odwołanie do wymiaru GAL-TAN (skrót od: *Green-Alternative-Libertarian and Traditional-Authoritarian-Nationalist*).

Recenzowana dysertacja łączy z powodzeniem dwa, nie zawsze idące w parze walory. Z jednej strony, jest dziełem rzetelnym badawczo, utrzymującym dyscyplinę i precyzję wywodu, gdzie przedstawienie materiału empirycznego i jego analizy jest w sposób bezpośredni powiązane z przedstawionymi hipotezami i pytaniami badawczymi. Z drugiej

strony prowadzona narracja jest przyjazna dla czytelnika, może być nawet interesująca dla osób spoza świata naukowego, co tym bardziej skłania mnie do zachęcenia autorki do opublikowania rozprawy w formie monografii w jednym z wydawnictw naukowych. Rozprawa napisana została poprawnym językiem, w sposób ciekawy i komunikatywny, co nie zawsze jest odpowiednio doceniane w warsztacie naukowca.

Doktorantka słusznie z perspektywy badawczej wprowadziła do rozprawy odwołanie do pochodzącej ze Stanów Zjednoczonych koncepcji *populist moment*, definiowanej jako wystąpienie okoliczności sprzyjających powstaniu i wzrostowi partii populistycznych. Za interesujący pomysł należy uznać też rozwinięcie propozycji Oskara Niedermeyera, co doprowadziło do zaproponowania hipotezy (niepotwierdzonej) o powstaniu nowej osi konfliktu, którą można nazwać europejskim integracyjnym podziałem socjopolitycznym, stanowiącego nową formę „przekrojowego podziału centrum-peryferie, w którym zwolennicy ponadnarodowej integracji państw narodowych przeciwstawieni są zwolennikom narodowej autonomii”. Celne jest także wykorzystanie koncepcji partii relewantnej w ujęciu Giovanniego Sartoriego i dostrzeżenie potencjału oddziaływania poprzez szantaż polityczny jeszcze w okresie przedparlamentarnym AfD.

Jednocześnie można przestrzec doktorantkę przed zbyt pochopnym wykorzystywaniem w analizie kategorii "wpływu", kiedy jednocześnie w pracy brakuje jednoznacznej definicji lub operacjonalizacji pojęcia. W rozdziale I zbudowana została szeroka siatka pojęciowa, która jest w ograniczonym stopniu wykorzystana do charakterystyki i wyjaśnienia zmian AfD, np. europragmatyk i eurosceptyk czy rewizjonista i minimalista.

Zaskakuje w pracy stwierdzenie „późniejsza obserwacja zmagania Wielkiej Brytanii z nowymi uwarunkowaniami wzmocniła ponownie zwolenników integracji europejskiej w Niemczech i unaoczniała niemieckiemu społeczeństwu potencjalne koszty dezintegracji” (s.57). Tak odważnie sformułowane stwierdzenie faktów i istniejącego między nimi związku przyczynowego wymaga rozwinięcia, uargumentowania lub przynajmniej odwołania źródłowego – zabrakło w tym przypadku wszystkich tych elementów.

Mam również wątpliwości co do binarnego rozumienia pojęcia „otwartego” systemu partyjnego jako takiego, w którym nie ma formalnego ograniczenia liczby funkcjonujących partii politycznych dopuszczonych do legalnego funkcjonowania. Otwartość czy zamknięcie systemu partyjnego w politologii rozumie się zazwyczaj jako spektrum i określa się przez pryzmat ograniczeń instytucjonalnych, strukturalnych i faktycznych, a nie wyłącznie przez występowanie formalnego ograniczenia liczby partii.

Przestrzeń do udoskonalenia pracy istnieje na pewno w obszarze staranności edytorskiej. Dostrzegalny jest brak jednolitości w sposobie zapisu artykułów naukowych w przypisach dolnych (mamy np. w odstępach jednej strony takie formy: „Integration“ 1/2012; „Partecipazione&Conflitto“ Vol. 11, No. 3 (2018),; „Politische Studien“ 457 65. Jg. September-Oktober 2014; „Rocznik Integracji Europejskiej” nr 10 2016). Brakuje konsekwencji w wykorzystaniu konstrukcji op.cit. Korekta językowa w zakresie interpunkcji byłaby również przydatna. Docenić za to należy czytelność i konsekwencje w stosowaniu zapisów dotyczących poszczególnych instytucji czy organizacji, czemu pomaga rozbudowany wykaz skrótów.

Zdarzają się omyłki literowe, w szczególności na ostatnich stronach pracy, co można prawdopodobnie wytłumaczyć pewnym pośpiechem połączonym z naturalną chęcią ostatecznego zamknięcia rozprawy i przejścia do kolejnych etapów postępowania (m.in. „luxlaeks” na s. 201, „ze funkcji” na s.203, niezrozumiały jest akapit na s.203-204, dotyczący napięć w partii i ich związków ze stagnacją poparcia w 2015 r. – zabrakło fragmentów zdań lub przez omyłkę wkleił się fragment tam nieprzynależny, „(2014:5)” na s. 211, „francuza” na s.213, „celem pracy była także odtworzenie czynników” na s.216).

Można mieć wątpliwość do tłumaczenia niemieckiego słowa „unausgegorenes” jako „niedoważona” (s.186). Bliższa intencjom twórców dokumentu byłoby raczej „niedowarzona”, choć warto rozważyć poszukanie bardziej odpowiedniego synonimu, np. niedopracowana lub niedojrzała.

Autorka nie jest w obrębie pracy konsekwentna wobec znaczenia wyborów do Parlamentu Europejskiego. Na s. 35 wskazuje, że „prowadzone w ostatnich latach badania nad zachowaniami wyborczymi wykazały, że nie można już utrzymać dawniejszych tez o znaczeniu tematów politycznych zlokalizowanych wyłącznie na poziomie państw narodowych, rośnie bowiem znaczenie tematów polityki europejskiej. Choć sprawy krajowe nadal są ważnym czynnikiem wpływającym na zachowania wyborców, to ocena efektywności UE okazała się determinantą wyboru partii eurosceptycznych podczas wyborów do PE w 2014 r. Nie można już zatem jednoznacznie traktować wyborów do Parlamentu Europejskiego jako tylko drugorzędного głosowania nad kwestiami polityki krajowej, a na decyzje wyborców wpływają kwestie europejskie”. Ale później analizując aktywność AfD w obrębie PE na s. 185 pisze już w innym tonie, że „Wybory do PE traktowane są jako wybory drugorzędne ze względu na ich mniejsze znaczenie dla uzyskania i utrzymania władzy w państwach członkowskich. Kampanie są zatem zdominowane przez kwestie dotyczące narodowego poziomu polityki”.

Lektura dysertacji ukazuje ciekawe kierunki dalszych badań. W wielu miejscach pojawia się odniesienie do oczywistych słabości formacji – frakcyjności i konfliktów wewnętrznych, rozłamów i exodusów, chaosu i częstych zmian liderów, w konsekwencji powstawania wielu konkurencyjnych formacji kierujących swoją ofertę programową do tego samego elektoratu. Ale tylko historia AfD stała się historią politycznego sukcesu. Warto byłoby pokusić się o próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego tak się stało.

Bardziej uniwersalny charakter miałyby dociekania dotyczące relacji między preferencjami politycznymi liderów partii politycznych, jej członków oraz zwolenników, w szczególności w kontekście postaw wobec integracji europejskiej. Doktorantka słusznie przyjmuje założenie, że nie musi występować związek między poziomem eurosceptycyzmu partyjnego a eurosceptycyzmu społecznego. Nie zmienia to faktu, że pomiędzy tymi zjawiskami następuje interakcja i wzajemne oddziaływanie. Obserwacja systemów partyjnych państw europejskich, także w kontekście wzrostu popularności partii eurosceptycznych oraz prawicowego populizmu ukazuje, że jeżeli preferencje wyrażone przez liderów politycznych różnią się z preferencjami wyborców, tworzy to przestrzeń do wzrostu dla nowych formacji politycznych i nowych liderów. Doktorantka obrazuje w dysertacji jeszcze inny ciekawy aspekt – jak preferencje członków partii politycznej wpływają na selekcję liderów i w ten sposób na większą zgodność z tymi preferencjami postulatów programowych partii.

Moim zdaniem istotę rozwoju AfD lepiej ujmuje perspektywa prawicowego populizmu niż eurosceptycyzmu. Jest to opinia spójna z argumentacją przedstawioną w dysertacji ukazująca zmiany treści apelu programowego partii. AfD, w odróżnieniu od UKIP, nie straci podstaw funkcjonowania w przypadku ewentualnego (choć wątpliwego) Dexitu - w takim przypadku napięcia etniczno-kulturowe czy rewolucja obyczajowo-światopoglądowa nie zniknęłyby nagle z Niemiec.

Podsumowanie

Doktorantka dowiodła, że posiada szeroką wiedzę na temat opisywanych zagadnień, nieograniczoną tylko do tematyki pracy. Widoczna jest ogólna dobra orientacja w dziedzinie nauk społecznych, co pozwala na właściwe uwzględnienie kontekstu opisywanych struktur, wydarzeń i procesów.

Przedstawione w recenzji uwagi nie mają charakteru krytyki, ale są w mojej ocenie elementem naukowej dyskusji i propozycją, która może okazać się inspirująca w dalszych badaniach lub przyczyni się do doskonalenia pracy w ramach jej przygotowań do publikacji wydawniczej.

Podsumowując, przedłożona rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie istotnego problemu naukowego, a w jej ramach doktorantka wykazała szeroką wiedzę teoretyczną w dyscyplinie nauki o polityce i administracji, a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Pozytywnie oceniam przedłożoną rozprawę doktorską mgr Ryszardy Formuszewicz, stwierdzam, że spełnia ona ustawowe wymogi stawiane rozprawom doktorskim oraz wnioskuję o dopuszczenie mgr Formuszewicz do kolejnych etapów postępowania doktorskiego.

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Czesław Tomasz'.